

มังคลัตถทีปนี : ศาสตร์แห่งการดำเนินชีวิต

MAGALATTHADIPANI: THE SCIENCE OF WELL-BEING LIFE

พระมหาภุชวดี เขมทสฺสี, ป.ธ.๙, ดร.*

บทคัดย่อ

คัมภีร์มังคลัตถทีปนีรจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์พระเถระชาวเชียงใหม่ จัดว่าเป็นคัมภีร์ที่อยู่ในชั้นยุคอรกถา เพราะผู้แต่งได้นำเอาเนื้อความจากพระไตรปิฎก กล่าวคือ มงคลสูตร จาก ขุททกปาฐะและสุตตันตปิฎก เพราะผู้แต่งได้นำเอาเนื้อความจากพระไตรปิฎก กล่าวคือ มงคลสูตร จาก ขุททกปาฐะและสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๒๕ มาอธิบายเพิ่มเติม โดยอาศัยเนื้อหาสาระที่เป็นหลักธรรมทางศาสนาเป็นโครงเรื่องหรือแก่นเรื่อง โดยการเชื่อมโยงไปถึงคัมภีร์อื่นๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกันตลอดถึงบุคคลต่างๆ ในศาสนา โดยมีจุดประสงค์หลักเพื่ออธิบายหลักธรรมคำสอนในมงคลสูตรให้กระจ่างชัดแก่ผู้ที่สนใจใคร่ศึกษา คัมภีร์มังคลัตถทีปนีได้มีการจารึกไว้ด้วยอักษรหลายชนิดด้วยกันเช่น อักษรธรรมอีสาน อักษรขอม และอักษรบาลีเป็นต้น พุทธพจน์ที่ยกมาแต่งอธิบายในมังคลัตถทีปนีมีทั้งหมด ๑๑ คาถา แบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ๑) ภาค ๑ มี ๔ คาถา คือ คาถาที่ ๑ - ๔ ๒) ภาค ๒ มี ๗ คาถา คือคาถาที่ ๕ - ๑๑ รวมกันแล้วมีมงคลทั้งสิ้น ๓๘ ประการ

คำสำคัญ : มังคลัตถทีปนี พระสิริมังคลาจารย์ ศาสตร์การดำเนินชีวิต

Abstract

Mangalattadipani was written by Phrasirimangalacaraya, Chaingmai provincial monk. It was accepted as the level of commentary because writer had quoted many datum for explain his work from Tipitaka such as Mangalasutta in Khuddakapatha and Suttanipata of Khuddakanikaya, Sutta-Tipitaka Vol. XXV. He explained by using main idea as Buddhist doctrine to be structure of his work and links to another scripture which concerning together with anybody in religion. The main objective is to explain the teaching in Mangalasutta clearly for person who interest to study. Mangalattadipani was written by many alphabets as Isaan Alphabet, Khmer Alphabet, and Thai Alphabet in Pali. The Buddha's words is brought to explanation in Mangalattadipani include eleven verses and divided two section namely :

* อาจารย์ประจำบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

first section contain four verses (first-fourth verses) second section contain seven verses (fifth-eleventh verses). Eleven verses contain thirty-eight Mangala-dhamma.

Key word : MANGALATTHADIPANI, The Ven. Phra Phra Sirimangalâcariya, The Science of Well-being Life

๑.บทนำ

มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาต่างมีความปรารถนาให้ตนเองมีชีวิตที่ประสบความสุข และความสำเร็จ ทั้งด้านครอบครัว หน้าที่การงาน และได้รับการยอมรับนับถือในสังคมจึงพยายามขวนขวายฝึกฝนอบรมตน ให้มีพัฒนาการที่ดีมีความเจริญก้าวหน้าอยู่ตลอดเวลา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเข้าใจเรื่องราวของชีวิตมนุษย์อย่างแท้จริงจึงได้ทรงแสดงมงคลสูตร ๓๘ ประการ^๑ อันเป็นสูตรสำเร็จในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทำให้มีความเจริญก้าวหน้าทั้งทางโลกและทางธรรม ในโลกนี้และโลกหน้า จนถึงการบรรลุมรรคผลนิพพานในที่สุด ซึ่งยังไม่มีหลักสูตรการพัฒนาใดๆ ในโลกเทียบได้ เพราะผู้ที่ปฏิบัติตามหลักสูตรที่พระพุทธองค์ได้ทรงวางแบบแผนไว้ นี้จะประสบผลสำเร็จทุกคน ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นเด็ก หรือผู้ใหญ่ เป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย มีเชื้อชาติ ศาสนา ไหนๆ ก็ตาม เป็นหลักสูตรที่ได้ผ่านการพิสูจน์มาแล้วตลอดระยะเวลายาวนานกว่า ๒๖๐๐ ปี

มงคล ๓๘ ประการ คือ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ^๒ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๕ ให้ความหมายไว้ว่า มงคล คือเหตุที่นำมาซึ่งความเจริญ^๓ คำว่า มงคล ชีวิต จึงรวมความได้ว่า คือเหตุแห่งความสุขและความเจริญก้าวหน้าของชีวิต เป็นสูตรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นข้อควรประพฤติปฏิบัติ ซึ่งมีอยู่ ๓๘ ประการ มีการไม่คบคนพาล เป็นต้น

คัมภีร์มิ่งคลัตถทีปนี หมายถึง หนังสืออธิบายมงคลสูตร^๔ สามารถสร้างความเข้าใจได้อย่างง่ายขึ้น เช่น หลักความประพฤติด้านสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการพัฒนามนุษย์ในมงคลสูตรแสดงให้เห็นว่า ความเจริญรุ่งเรืองของชีวิตเกิดขึ้นขึ้นขึ้นอยู่กับอิทธิพลของปัจจัยแวดล้อมหรือสิ่งแวดล้อมไม่น้อย ดังที่ตรัสไว้ในตอนแรกของมงคลสูตร คือ (๑) การไม่คบคนพาล (๒) การคบบัณฑิต (๓) การบูชาบุคคลที่ควรบูชา (๔) การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม^๕

^๑ ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑/๖.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗๔.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔), หน้า ๘๗๖.

^๔ ลิขิต ลิขิตตานนท์, ยุคทองแห่งวรรณกรรมพุทธศาสนาของลานนาไทย, (เชียงใหม่ : องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก, ๒๕๒๓), หน้า ๒๗๙.

^๕ ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓/๗.

ปัจจัยอันเป็นเครื่องกระตุ้นหรือชักจูงให้มนุษย์ทำความดีและสามารถพัฒนาตนเองขึ้นไปถึงระดับที่สูงได้นั้น องค์ประกอบภายนอกซึ่งได้แก่ปัจจัยทางสังคม โดยการได้รับคำแนะนำสั่งสอน การถ่ายทอดบอกเล่า ชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่นในเฉพาะส่วนที่ถูกต้องต้งาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการได้รับความรู้หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร ซึ่งมีพุทธพจน์แสดงถึงความสำคัญของบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรไว้ในสารีปุตตสูตร ดังข้อความที่ปรากฏว่า ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไร สารีบุตร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ สารีบุตร ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้^๖

ในมงคลข้อที่ ๑ ว่า การไม่คบคนพาล^๗ ในสังคมมนุษย์ย่อมมีทั้งคนดีและคนไม่ดีปะปนกันไป การเลือกคบคนเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญต่อการดำเนินชีวิตเป็นอย่างมาก เพราะว่าการคบคนดีจะทำให้บุคคลที่คบมีความเจริญก้าวหน้า ทำให้ไม่ประมาทในชีวิต เนื่องจากคนดีจะคอยชี้แนะในทางที่ดีและตักเตือนเมื่อเห็นว่าจะกระทำผิดอยู่เสมอ ในทางตรงข้ามถ้าคบคนไม่ดีก็จะทำให้บุคคลผู้คบนั้นเสื่อมเสียกลับกลายเป็นคนไม่ดีไปด้วย ดังพระพุทธพจน์ว่า

“บุคคลคบคนชนิดใดๆ เป็นคนสงบหรือไม่สงบ มีศีลหรือไร้ศีลก็ตาม เขาย่อมตกไปสู่อำนาจของคนชนิดนั้นแล บุคคลทำคนเช่นใดให้เป็นมิตร และเสพสนทกับคนเช่นใด เขาก็เป็นคนเช่นนั้นแล เพราะการอยู่ร่วมกัน ย่อมเป็นเช่นนั้น คนชั่ว ใครคบเข้า ก็เป็นคนคบ ใครจะต้องเข้า ก็เป็นคนผู้ ซึ่งเป็นผู้จะต้องซึ่งมิได้เป็นมาแต่เดิม ดุจบุตรธิดาอันสร้อยซึ่งกำขาบด้วยยาพิษ ก็พลอยติดแล่งไปด้วย เพราะกลัวจะพลอยเป็น ชีรชนจึงไม่ควรมีคนชั่วเป็นสหายเสียเลย คนห่อปลาเน่าด้วยใบหญ้าคา แม้ใบหญ้าคาก็พลอยเหม็นฟุ้งไปด้วยฉันท การคบกับคนพาลก็ฉนั้น”^๘

สาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้คบคนพาลนั้น เพราะว่คนพาลมักนำภัยและความเสื่อมเสียมาให้แก่ผู้ที่คบหาสมาคม คนพาลมีสัญชาตญาณกลับกลอก รังกายหน่ายเร็ว เสแสร้ง ต่อหน้าสรรเสริญลับหลัง นินทา ไม่มีความจริงใจต่อเพื่อน นำสิ่งที่เป็นอัมงคล และความเสื่อมเสียมาเกลียดชังทั้งหลายเป็นพฤติกรรมของคนพาลเป็นต้น

ฉะนั้น การพัฒนาศักยภาพมนุษย์ต้องอาศัยปัจจัยภายนอกหรือสิ่งแวดล้อม ปัจจัยเชิงบวกจะช่วยให้เกิดการพัฒนาในแนวทางที่ดีขึ้น มงคลที่แท้เกิดจากกุศล เพราะว่ มงคล แปลว่า สิ่งที่น่ามาซึ่งความสุขความเจริญ อะไรที่นำความสุข ความเจริญมาให้ได้อย่างแท้จริงก็คือกุศล ได้แก่สิ่งที่ดีงาม เพราะฉะนั้นบุญคือกุศลจึง

^๖ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓/๔.

^๗ สมเด็จพระมหาธีราจารย์ (นิยม ฐานิสสรมหาเถร ป.ธ. ๙), **ตำนานพระปริตร**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทตลาดา พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๔๔.

^๘ ข.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๘๓/๕๐๑.

มี ๗ คาลา คือคาลาที่ ๕ – ๑๑ คาลาทั้ง ๑๐ คาลานั้น รวมกันแล้วมีมงคลทั้งสิ้น ๓๘ ประการ ส่วนคาลาที่ ๑๑ นั้นเป็นการตรัสสรุปชมเชยมงคลทั้ง ๓๘ ประการ

๓. มงคลัตถทีปนี : ศาสตร์แห่งการดำเนินชีวิต

คัมภีร์มงคลัตถทีปนีตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เราสามารถจัดรายละเอียดเพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตโดยแบ่งออกเป็นด้านต่างๆ ดังนี้ คือ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการพัฒนาตนเอง ด้านการทำหน้าที่ทางครอบครัว ด้านการทำหน้าที่ทางสังคม ด้านการเสริมสร้างศีลธรรม ด้านที่เกี่ยวกับการศึกษาธรรม ด้านคุณธรรม ด้านการปฏิบัติตนขั้นสูงและด้านผลสูงสุดในพระพุทธศาสนา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ด้านสิ่งแวดล้อม

ความเจริญรุ่งเรืองของชีวิตเกิดขึ้นขึ้นขึ้นอยู่กับอิทธิพลของปัจจัยแวดล้อมหรือสิ่งแวดล้อมไม่น้อย ดังที่ตรัสไว้ในตอนแรกของมลลสูตร คือ การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การบูชาบุคคลที่ควรบูชา การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การไม่คบคนพาล^{๑๑} หมายถึง การที่ไม่มีคนพาลเป็นเพื่อน ไม่สมาคม ไม่คบหา ไม่เข้าพวกร่วมกับคนพาล คำว่า พาล แปลว่า อ่อน ได้แก่คนอ่อนความคิด ไม่อาจที่จะคิดริเริ่มสร้างสรรค์หรือพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้นกว่าภาวะที่เป็นอยู่เดิมได้ เป็นคนอ่อนสติ ไม่มีกำลังพอที่จะปลุกตนให้ตื่นตัวตื่นใจหรือสามารถอาจหาญในกิจการต่าง ๆ ได้ และอ่อนปัญญาไม่มีปัญญาสอดส่องพิจารณาใคร่ครวญไตร่ตรองให้รู้ดีรู้ชั่ว รู้เหตุรู้ผล เป็นคนมีชีวิตอยู่เพียงสักว่าลมหายใจเข้าออกเท่านั้น

การคบบัณฑิต^{๑๒} หมายถึง บุคคลผู้ดำเนินชีวิตไปในทางกุศล คือ คิดดี พูดดี ทำดีและดำเนินชีวิตด้วยปัญญา เป็นผู้ทรงความรู้ ใฝ่หาความรู้ มีใจผ่องใสเป็นปกติ รู้จักใช้ปัญญารอบรู้ในเหตุและผล อนึ่งบัณฑิต หมายถึง ผู้ประพฤติสุจริตด้วยกายวาจาใจ มีไม่ฆ่าสัตว์ ไม่กล่าวเท็จ ไม่ละโมภโลภเอาของผู้อื่น เป็นต้นชื่อว่า บัณฑิต^{๑๓}

การบูชาบุคคลที่ควรบูชา^{๑๔} หมายถึง ปุชนียบุคคล คือบุคคลที่ได้สร้างหรือเคยสร้างคุณงามความดีมาแล้ว รวมถึงบุคคลที่กำลังสร้างคุณงามความดีในปัจจุบัน บุคคลที่ควรบูชานั้นไม่ได้หมายเอาเฉพาะฐานะหรือตำแหน่งเท่านั้น แต่หมายถึงคุณงามความดี พฤติกรรมหรือจรรยา มารยาทที่บุคคลนั้นๆ สัมผัสประพฤติปฏิบัติให้เป็นที่น่าประจักษ์ปรากฏแก่สังคม เช่น พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มารดาบิดา เป็นต้น การ

^{๑๑} มงคล. (ไทย) ๑/๑๗.

^{๑๒} มงคล. (ไทย) ๑/๑๗.

^{๑๓} พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนโท), มงคลสูตรวิภาคบรรยายและทศปารมีวิภาค, หน้า ๑๗.

^{๑๔} มงคล. (ไทย) ๑/๖๑.

บูชา หมายถึงให้ด้วยความนับถือแสดงความเคารพเทิดทูน มี ๒ อย่าง คือ อามิสบูชา และ ปฏิบัติบูชา คือ บูชาคนที่ควรบูชา^{๑๕}

การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม^{๑๖} หมายถึง ถิ่นหรือประเทศที่ดี ไม่มีเรื่องวุ่นวาย ไม่มีปัญหาร้ายแรง สภาพแวดล้อมอบอุ่นไม่มีพิษภัย ผู้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขร่มเย็น มีน้ำใจไมตรีโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สัมผัสความสามัคคีมีความเป็นพี่เป็นน้อง และผู้คนตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม

หลักธรรมในมงคลสูตร ๔ ประการเหล่านี้ มีการไม่คบคนพาล เป็นต้น คือปัจจัยภายนอกเชิงบวกที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้ดีขึ้น คุณธรรมเหล่านี้จัดอยู่ในจริยศาสตร์ขั้นพื้นฐาน เพราะเป็นการเตรียมมนุษย์ให้พร้อมเพื่อการพัฒนาตนเองในคุณธรรมที่สูงขึ้นต่อไปอีก ซึ่งเป็นหลักธรรมขั้นต้นสำหรับการดำเนินชีวิตเพื่อให้ชีวิตดำเนินไปในทางที่ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม

๒. ด้านการพัฒนาตนเอง

การพัฒนาตนเองตามหลักมงคลสูตร นอกจากจะอาศัยปัจจัยภายนอกดังกล่าวมาแล้วจะต้องอาศัยปัจจัยภายในด้วย นั่นคือรู้จักพัฒนาศักยภาพของตนเองให้สูงขึ้นอยู่เสมอ โดยดำเนินชีวิตตามหลักธรรมในมงคลสูตร ๖ ประการ คือ ความเป็นผู้มีบุญอันกระทำแล้วในกาลก่อน การตั้งตนไว้ชอบ พากุศลจะ ศิลปะ วินัยที่ศึกษาดีแล้ว และวาจาสุภาพ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ความเป็นผู้มีบุญอันกระทำแล้วในกาลก่อน^{๑๗} หมายถึง การเป็นผู้ได้ทำบุญไว้ในกาลก่อนหรือในอดีตนั้น ได้มีท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวนิยามไว้ดังนี้ ผู้มีกุศลอันสั่งสม คือมีอธิการอันทำไว้ปรารภพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และพระชินาสพ ในชาติล่วงมาแล้ว ชื่อว่า ผู้มีบุญอันทำไว้ในก่อน

การตั้งตนไว้ชอบ^{๑๘} หมายถึง การดำรงตนให้อยู่ในศีลธรรมและดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ตั้งเป้าหมายชีวิตและการงานให้มั่นคง ดีงาม ก้าวหน้า ดำเนินชีวิตด้วยความระมัดระวังไม่ประมาท ได้แก่ การวางตนให้เหมาะสมแก่ฐานะหน้าที่ของตน เป็นผู้ใหญ่ก็ประพฤติตนตัวอย่าง มีเมตตาอารีในผู้น้อย เป็นคนเสมอกันก็ให้ความเป็นมิตร ซื่อตรงและเผื่อแผ่แก่เขา เป็นผู้น้อยก็ประพฤติอ่อนน้อมให้ความเอื้อเฟื้อแก่ผู้ใหญ่ เช่นนี้ก็ชื่อว่า ตั้งตนไว้ชอบ^{๑๙}

ความเป็นพหูสูตร^{๒๐} หมายถึง การเป็นผู้สดับตรับฟังสิ่งที่ดีๆ มากานั้น ได้มีท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวนิยามไว้ดังนี้ ความเป็นผู้มีสุตะมาก ชื่อว่า พากุศลจะ การศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม อยู่ที่เมื่อผู้เรียนมา

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗๔.

^{๑๖} มงคล. (ไทย) ๑/๙๔.

^{๑๗} มงคล. (ไทย) ๑/๑๐๗.

^{๑๘} มงคล. (ไทย) ๑/๑๒๔.

^{๑๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๕๑.

^{๒๐} มงคล. (ไทย) ๑/๑๔๓.

จะมากหรือน้อยแล้วปฏิบัติตามที่เรียนมานั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์และความสุข ตลอดจนถึงความสำเร็จในชีวิตของตน เรียกว่า พาหุสัจจะ และพาหุสัจจะนี้ เมื่อผู้ศึกษาปฏิบัติอบรมให้เป็นคนดี จนกระทั่งเป็นคนบริสุทธิ์หลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงแล้ว พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นมงคลสูงสุด เพราะเป็นเหตุให้เจริญด้วยมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ

ความเป็นผู้มีศิลปะ^{๒๑} หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งชื่อว่า ศิลปะ ความเป็นผู้มีสุตะมาก ชื่อพาหุสัจจะ โดยอรรถ พาหุสัจจะ ได้แก่ ความเป็นผู้ฉลาดในกิจการงาน อันเกิดขึ้นเพราะเรียนบ้าง เพราะฟังบ้าง ซึ่งพระพุทธรูปหรือศิลปะภายนอก (พระพุทธรูปศาสนา) ยกความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรม ที่พระผู้มีพระภาคทรงถือเอาด้วยศิลปชีพ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) กล่าวว่า การเป็นผู้ชำนาญหรือเชี่ยวชาญในศิลปะนี้ ได้มีท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวนิยามไว้ดังนี้ คำว่า ศิลปศาสตร์นั้น หมายถึง วิชาที่เกี่ยวข้องด้วยหัตถกรรม การช่างต่างๆ คือ การก่อสร้าง การถาก การตัด การวาด การเขียน การปั้น การปรุง การจัก การสาน การเย็บปักถักร้อย ตลอดจนการตัดผ้าบาดแผล เป็นอาทิ ^{๒๒}

วินัยที่ศึกษาดีแล้ว^{๒๓} หมายถึง วินัย คือ กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ และข้อปฏิบัติที่กำหนดไว้หรือคนในวงการหนึ่งๆ หรืออาชีพหนึ่งๆ วินัยคือการลงโทษผู้ไม่ประพฤติปฏิบัติตามกฎระเบียบหรือข้อบังคับที่กำหนดไว้ วินัยเป็นความคาดหวังของสังคมที่จะให้บุคคลมีความประพฤติในสิ่งที่ถูกที่ควรอันจะส่งผลให้เกิดความเจริญแก่ตนเองและสังคม วินัยของคฤหัสถ์และของบรรพชิต จึงเป็นกฎข้อบังคับ คัมภีร์แห่งคุณงามความดี คือ มีอาญาเหนือคอยกำกับจะลงโทษแก่ผู้ฝ่าฝืน และมีระเบียบทำให้ผู้กระทำความผิดได้กลับตัวกลับใจทำให้ถูกต้อง เมื่อคฤหัสถ์และบรรพชิตปฏิบัติวินัยถูกต้องแล้ว ชื่อว่าได้ศึกษาวินัยมาดี เป็นผู้มีระเบียบอันดีงามประพฤติสงบเสถียรเรียบร้อย ขวนให้หมู่คณะเกิดศรัทธาเลื่อมใส ร่วมกันจรโลงพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองเป็นคุณประโยชน์แก่ชาวโลก มีชีวิตเจริญด้วยคุณธรรม

วาจาสุภาสิต^{๒๔} หมายถึง วาจาเป็นสุภาสิต ได้แก่ วจีสุจริต ๔ ประการ คือ พูดคำสัตย์จริงสมานสามัคคีและส่งเสริมความสามัคคี พูดสุภาพนุ่มนวล พูดไพเราะนอบนวล น่ารักและพูดเป็นประโยชน์เป็นธรรม เป็นคำพูดที่ผู้พูดกลั่นกรองไว้ดีแล้ว มิใช่สักแต่พูด เป็นคำพูดที่พอเหมาะพอดี เป็นคุณทั้งแก่ตัวผู้พูดและผู้ฟัง การพูดคำจริงพูดสมานไมตรี พูดไพเราะ และพูดมีประโยชน์ จัดเป็นวาจาสุภาสิตเป็นที่รักใคร่นับถือของคนอื่น เป็นมงคลแก่ผู้พูดวาจาสุภาสิตนี้พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เป็นมงคลสูงสุด เป็นเหตุให้ผู้พูดได้ประโยชน์ชาตินี้และประโยชน์ชาติหน้า

การดำเนินชีวิตตามหลักการพัฒนาดตนเอง ๖ ประการ หมายความว่ามีความเป็นผู้มีบุญอันกระทำแล้วในปางก่อนเป็นต้น ดังกล่าวมานี้ ซึ่งแต่ละหัวข้อธรรมก็สอดรับกันเป็นอย่างดี เมื่อบุคคลมีบุญกุศลที่เคยได้กระทำไว้แล้ว

^{๒๑} มงคล. (ไทย) ๑/๑๕๘.

^{๒๒} พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท), มงคลสูตรติวาทบรรยายและทศบารมีวิภาค, หน้า ๓๑.

^{๒๓} มงคล. (ไทย) ๑/๑๗๘.

^{๒๔} มงคล. (ไทย) ๑/๒๖๐.

ในปางก่อนเป็นวาสนาหนุนนำทำให้เกิดสัมมาทิฐิตั้งต้นไว้ในทางที่ชอบกรอบกับได้สดับรับฟังศึกษามาก เกิดสติปัญญาเฉลียวฉลาดฝึกฝนอบรมจนเกิดความเชี่ยวชาญในศิลปะวิทยาแขนงต่างๆ อีกทั้งมีวินัยคอยกำกับไม่ให้ตนประพฤติดำเนินทางที่ผิดดำรงตนในกายสุจริตมโนสุจริตและวจีสุจริต หลักธรรมเหล่านี้คือหลักสำหรับการพัฒนาตัวเองอย่างแท้จริง เมื่อบุคคลปฏิบัติตามแล้วย่อมเกิดการพัฒนาศักยภาพชีวิตของตนได้เป็นอย่างดี

๓. ด้านการทำหน้าที่ทางครอบครัว

สถาบันทางครอบครัวเป็นสถาบันเล็กๆ แต่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก สังคมจะเจริญรุ่งเรืองได้ดีนั้น เราต้องยอมรับว่าส่วนหนึ่งก็มาจากการที่ครอบครัวแต่ละครอบครัวในสังคมอยู่กันอย่างสันติสุข ต่างไว้วางใจซึ่งกันและกัน และต่างก็สงเคราะห์ต่อกันและกัน ฉะนั้น ในมงคลสูตรนี้พระพุทธองค์จึงเน้นที่หน้าที่ทางครอบครัวว่าหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของชีวิตว่าจะปฏิบัติคือ การบำรุงบิดามารดา การเลี้ยงดูบุตรธิดา การเลี้ยงดูภรรยา และการทำงานไม่คั่งค้าง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การบำรุงมารดาบิดา^{๒๕} หมายถึง การเลี้ยงดูบิดามารดา เพราะบิดามารดาได้ทำหน้าที่ซึ่งเป้าหมายที่สำคัญแห่งหน้าที่ของท่านนั้นอยู่ที่การให้กำเนิดแก่เรา และการให้อุปการะเลี้ยงดูเรา ฉะนั้นเราต้องอุปการะเลี้ยงดูในเวลาท่านแก่ชรา สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พม. ธรรมธโร) กล่าวว่า มารดากับบิดาท่านเป็นผู้ให้ชีวิต เลือดเนื้อทรัพย์สินคุณธรรมวิชาความรู้และหลักฐานแก่บุตร บุตรมีชีวิตรอดปลอดภัยและเจริญเติบโตช่วยเหลือตัวเองได้ ก็ด้วยความอุปการะเลี้ยงดู ฝึกฝนอบรมสั่งสอนท่านรักและหวังดี มีความห่วงใยบุตรตั้งแต่วินาทีที่บุตรเกิดในครรภ์ ช่วยกันทะนุถนอมด้วยความเอื้อเฟื้อ เมื่อบุตรคลอดจากครรภ์แล้ว ช่วยกันเลี้ยงบำรุงรักษาให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บเมื่อไม่สบายก็ไม่นิ่งนอนใจนอน ก็นำพาพยาบาลรักษาตลอดคืนจนกว่าจะบุตรหายบุตรเจ็บบิดามารดาก็พลอยเจ็บไปด้วย ความรักของบิดามารดาเป็นความรักบริสุทธิ์และเสียสละเพื่อความสุขความเจริญของบุตร^{๒๖}

การสงเคราะห์บุตร^{๒๗} หมายถึง การสงเคราะห์บุตรธิดาโดยสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในสุจริต ในความโอปปาติกะ ในศิลปวิทยา สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี) ได้นิยามการสงเคราะห์บุตรธิดาของบิดามารดาไว้ว่า บุตรธิดาย่อมเป็นวัตถุที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย บุตรธิดาเป็นผู้สืบสายโลหิตให้วงศ์สกุลแพร่หลาย คำว่าบุตรแปลว่า ลูก มีความหมาย ๒ ประการ คือ ๑.ผู้ทำสกุลให้บริสุทธิ์ ๒. ผู้ยังหทัยของพ่อแม่ให้เต็มอิ่ม^{๒๘}

การสงเคราะห์ภรรยา^{๒๙} หมายถึง การสงเคราะห์เลี้ยงดู คือ การสนับสนุน ให้กำลังใจ ช่วยเหลือเกื้อกูลให้เป็นอยู่อย่างมีความสุข สามภรรยาควร เป็นคนมีศีลธรรมเสมอกัน เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว มีสติ

^{๒๕} มงคล. (ไทย) ๑/๒๘๗.

^{๒๖} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พม. ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต, หน้า ๗๗.

^{๒๗} มงคล. (ไทย) ๑/๓๖๙.

^{๒๘} สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี), มงคลในพระพุทธศาสนา, หน้า ๘๕.

^{๒๙} มงคล. (ไทย) ๑/๓๓๘๗.

ครองตน ระมัดระวังกิริยาวาจา เลี้ยงดูกันโดยชอบธรรม รู้จักพูดคำไพเราะอ่อนหวาน คำสมัคสมานสามัคคี ไม่เป็นศัตรูจองล้างจองผลาญกัน ไม่ทำ พูด คิดให้ต้องเดือดร้อนใจกันในภายหลัง สามิภรรยาผู้มีน้ำใจหวังดีต่อกัน ต่างสงเคราะห์ตามหน้าที่ของตนให้บริบูรณ์ไม่บกพร่อง ย่อมสมบุญด้วยโภคทรัพย์ ยศ คือ ความนับถือจากมวลชนด้วยเกียรติ คือ ชื่อเสียงดีงามเลื่องลือระบือไป และด้วยความสุขกาย สุขใจ พร้อมทั้งความรักใคร่สนิทสนมกันไม่ฉิดจาง

การงานอันไม่อากุล^{๓๐} หมายถึง การทำงานด้วยความตั้งใจ ไม่เลาะแหละนับว่าเป็นกิจที่ดี หมายถึง การไม่ละทิ้งการงานให้ค้างค้ำ การงานไม่เสียหาย การงานไม่สับสน ด้วยความตั้งใจจริง เอาจริงเอาจังในการทำงาน มีความขยันหมั่นเพียรและทำงานตรงเวลา ไม่มีการผลัดวันประกันพรุ่ง พระมหาอุดม ชาตเมธี กล่าวว่า การทำงานไม่ค้างค้ำเป็นการพัฒนาตนให้ประสบผลสำเร็จ มีความเจริญรุ่งเรืองในหน้าที่การงานต่างๆ อย่างแน่นอน^{๓๑} การงานเป็นสิ่งสำคัญของการพัฒนาชีวิตครอบครัวและพัฒนาชาติ เป็นทรัพยากร คือ บ่อเกิดแห่งทรัพย์สินเงินทอง เป็นเครื่องป้องกันความเสื่อมโทรมทั้งปวง และนำมาซึ่งความมั่งคั่ง ความอุดมสมบูรณ์ทุกอย่าง ความมั่งคั่งของคนประชาชนและประเทศชาตินั้น ก็อยู่ที่การงานทั้งสิ้น บุคคลมีชีวิตอยู่ได้ด้วยปัจจัย ๔ คือ อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถซื้อหามาได้ด้วยทรัพย์ และทรัพย์สืบทอดได้มาจากการงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่เรียกว่า “อาชีพ” งานที่จะก่อให้เกิดรายได้ดีนั้นต้องเป็นงานที่ดี คืองานที่ประณีตและทำสำเร็จเรียบร้อยไม่ค้างค้ำ เป็นมงคลเพราะก่อให้เกิดผลอันงามและทำลายอาสวะบางอย่าง เช่น ความเกียจคร้าน เป็นต้น

ดังนั้น การดำเนินชีวิตทางด้านครอบครัวตามหลักของมงคลที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้นี้ ต่างคนต่างทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์พร้อมไม่ขาดตกบกพร่อง บิดามารดาทำหน้าที่เลี้ยงดูบุตรธิดา บุตรธิดาก็บำรุงอุปฐากดูแลมารดาบิดา สามิภรรยาก็ดูแลซึ่งกันและกัน ต่างคนต่างช่วยกันทำมาหากินทำงานตามหน้าที่ของตนอย่างดีแล้ว สถาบันครอบครัวย่อมเข้มแข็งและเป็นฐานที่มั่นคงในการพัฒนาประเทศอีกด้วย

๔. ด้านการทำหน้าที่ทางสังคม

การอยู่ร่วมกันในสังคมนี้ เราต้องยอมรับว่าการไว้วางใจซึ่งกันและกันและการสงเคราะห์ต่อกันและกันนั้น มีส่วนสำคัญเป็นอย่างมาก ตลอดจนการประพฤติกฎที่ต้องตามทำนองคลองธรรมก็มีส่วนสำคัญ ฉะนั้น ในมงคลสูตรส่วนนี้พระพุทธองค์จึงเน้นความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันของมนุษย์ในสังคม ๔ ประการ คือ การบำเพ็ญทาน การประพฤติดุริยธรรม การสงเคราะห์ญาติ การทำงานไม่มีโทษ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การบำเพ็ญทาน^{๓๒} หมายถึง การให้ปันนี้ เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคม การให้สิ่งของที่ควรให้ของตนแก่คนอื่นที่ควรให้ เป็นการเฉลี่ยความสุขของตนแก่คนอื่น เป็นการแสดงให้เห็นถึงน้ำใจที่ดีงาม เป็นการ

^{๓๐} มงคล. (ไทย) ๑/๑๗.

^{๓๑} พระมหาอุดม ชาตเมธี, การพัฒนาตนตามหลักมงคลของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์มหาเปรียญ, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๓.

^{๓๒} มงคล. (ไทย) ๒/๑.

เอื้อเพื่อแผ้วแผ่ด้วยน้ำใจโอบอ้อมอารีเกื้อกูลสนับสนุนส่งเสริมกัน ทานการให้ปันนี้ ย่อมทำให้เป็นที่รักที่ขบใจของคนหมู่มาก บัณฑิตยกย่องสรรเสริญ ผู้ให้ย่อมรักษาไมตรีไว้ ผู้มีปัญญาให้ความสุขย่อมได้รับความสุข ผู้ให้ของเล็กย่อมได้ผลที่เลิศ ผู้ให้สิ่งประเสริฐย่อมได้ฐานะประเสริฐ การให้ทานทำให้จิตใจของผู้บำเพ็ญทานสะอาด จิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์เป็นปัจจัยสนับสนุนให้ผู้บำเพ็ญทาน คิดอ่านทำมาหากินเก่ง เป็นผู้น้อยน่ารัก เป็นผู้ใหญ่ น่าเคารพ เป็นผู้เสมอกันน่านับถือ

การประพடுத்தธรรม^{๓๓} หมายถึง ธรรมจริยา คือ การตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ อันประกอบด้วย กายสุจริต ๓ วาจาสุจริต ๔ และมโนสุจริต ๓ การตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถก็คือการประพடுத்தธรรม การประพடுத்தเป็นสุจริต ได้แก่ประพடுத்தเป็นกุศลกรรมบถ เพราะสุจริตธรรมเป็นคำรวมแห่งความดี มีจุดสำคัญอยู่ที่ไม่ทำชั่ว ไม่พูดชั่ว และทำดี พูดดี คิดดี สุจริตธรรมเป็นความดีของมนุษย์ การอบรมให้มีสุจริตธรรมสำคัญเท่ากับการอบรมตนให้มีวิชาความรู้

การสงเคราะห์ญาติ^{๓๔} หมายถึง การแบ่งปันให้แก่ญาติทางสายเลือดทั้งพ่อ-แม่ เท่าที่จะพอนับกันได้ คือ ทวด ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ลุง ป้า น้า อา บุตรธิดา หลาน เหลน นับเป็นญาติทางสายเลือด โดยการช่วยเหลือเกื้อกูลสนับสนุนส่งเสริม ไม่เอารัดเอาเปรียบ ไม่คิดร้ายไม่พูดร้าย และไม่ทำร้ายต่อกัน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า ญาติ หมายถึง พี่น้องที่นับกันรู้ได้ ผู้ร่วมสายโลหิตกันทางบิดาหรือมารดา ปัจจุบันท่านให้นับญาติ ๗ ชั้น คือ นับทางมารดาก็ได้ นับทางบิดาก็ได้ ชั้นของตนเองเป็นชั้นที่ ๑ ข้างบนเป็น ๓ (ถึงทวด) ข้างล่าง ๓ (ถึงเหลน) นับเป็นญาติ คือ เป็นการสงเคราะห์ญาติ^{๓๕} การสงเคราะห์ญาติเป็นสิ่งสำคัญซึ่งจะทำให้ความเป็นญาติพี่น้องดำรงอยู่ได้ เป็นเหตุให้หมู่ญาติมีความรักสามัคคีเคารพนับถือกัน ทำให้เกิดความอบอุ่นในหมู่ญาติ การสงเคราะห์เป็นที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในชีวิตและการทำงาน การสงเคราะห์ญาติ พระองค์จึงตรัสว่า เป็นมงคลอันสูงสุด

การงานที่ไม่มีโทษ^{๓๖} หมายถึง การงานใด เมื่อทำแล้วไม่มีภัย ไม่เบียดเบียนใครไม่ก่อให้เกิดความเสียหาย ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ยาก และไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น การงานนั้นเป็นการงานที่ปราศจากโทษ การทำงานโดยทำถูกกฎหมาย ประเพณี ศีลและขอบธรรม ช่วยส่งเสริมผู้ปฏิบัติให้ปราศจากโทษและก้าวหน้าไปสู่ความสุขความเจริญในชีวิตและครอบครัว

ดังนั้นการทำหน้าที่ทางสังคม ตามหลักมงคลเหล่านี้มีการบำเพ็ญทานบำเพ็ญกุศลพอสมควรแก่ฐานะของตน ประพடுத்தธรรมตามสมควรแก่ธรรม สงเคราะห์ญาติตามความเหมาะสมและทำงานไม่มีโทษงานที่สุจริต จัดได้ว่าปฏิบัติหน้าที่ต่อสังคมมนุษย์อย่างถูกต้องดีงาม ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคมอย่างแท้จริง

^{๓๓} มงคล. (ไทย) ๒/๔๔.

^{๓๔} มงคล. (ไทย) ๒/๗๘.

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๕.

^{๓๖} มงคล. (ไทย) ๒/๘๗.

๕. ด้านการสร้างเสริมศีลธรรม

การสร้างเสริมศีลธรรมเป็นการปฏิบัติตนตามกฎระเบียบที่ทางสังคมได้วางไว้ ตลอดจนการรักษา ภาย วาจา ให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่ไปประทุษร้ายผู้อื่นคือ การงดเว้นจากบาป การงดเว้นจากการ ดื่มน้ำเมา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การงดเว้นจากบาป^{๓๗} หมายถึง การงดเว้นอกุศล คือ ความชั่ว ความผิด สิ่งชั่วร้าย สิ่งที่ทำให้มีผล ที่จะรับคือความเดือดร้อน ทุกข์ใจ เศร้าใจ และการงดเว้นจากความชั่วหรือบาปชนิดต่างๆ เช่น ความโลภ ความโกรธ เป็นต้น การหยุดการทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต อันเป็นหนทางแห่งความชั่วร้าย ทำให้จิตใจ เศร้าหมอง ทำให้สภาพจิตลง ถ้าเคยทำบาปก็หยุด เลิกทำ ไม่ทำอีกต่อไป ถ้าไม่เคยทำบาป ก็มีเจตนางดเว้นไม่ ทำอีกเช่นกัน

การเว้นจากการดื่มน้ำเมา^{๓๘} หมายถึง การงดเว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษต่าง ๆ อันเป็นบ่อเกิดแห่ง ความประมาท การปราศจากสติ บุคคลผู้ปรารถนาความเจริญก้าวหน้าทางจิตใจ นอกจากจะต้องงดเว้นจาก บาปชั่วร้ายต่างๆ ยังต้องงดเว้นจากสิ่งซึ่งบั่นทอนชีวิตด้วย อันได้แก่ ของมีเมาออกฤทธิ์แก่ร่างกายและจิตใจ ทำให้สติฟุ้งเฟ้อ บ้าคลั่งและเป็นเหตุให้ก่อความเลวร้ายแก่ชีวิต เพราะเมื่อบุคคลขาดสติสัมปชัญญะเสียแล้ว ก็สามารถจะทำความชั่วได้โดยง่าย การสำรวจหรืองดเว้นการดื่มน้ำเมาที่มีหลักปฏิบัติ คือ เลิกดื่มเหล้าโดย เด็ดขาด โดยตระหนักและคิดไตร่ตรองให้เห็นโทษของน้ำเมา พยายามควบคุมตนเองบังคับจิตใจตนเองมีสติไม่ ประมาท ไม่ให้ตกเป็นทาสของยาเสพติดโดยการหมั่นออกกำลังกาย เล่นกีฬา ทำงานทำ ใช้เวลาว่างให้เป็น ประโยชน์ เช่น ค้นคว้าอ่านหนังสืออยู่เฉย หมั่นฝึกสมาธิ เจริญวิปัสสนา ยึดมั่นในศีล ทาน ภาวนา การ ปฏิบัติดังกล่าวนี้นับว่าเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตอีกทางหนึ่ง

การเสริมสร้างศีลธรรมต่อตนเองถือว่าเป็นหลักที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการดำเนินชีวิตเช่นการ งดเว้นจากบาปหรือสิ่งชั่วร้ายทั้งปวงอันทำให้จิตใจเศร้าหมอง การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมาอันเป็นเหตุบุคคล เสียสติสัมปชัญญะควบคุมตัวเองไม่ได้ เมื่อควบคุมตัวเองไม่ได้อาจทำให้เกิดปัญหาอื่นๆตามมา ดังนั้นหาก บุคคลประพฤติปฏิบัติตนตามหลักมกคลด้านการเสริมสร้างศีลธรรมนี้แล้ว ย่อมเป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับชีวิต ของตนเองอีกทางหนึ่ง

๖. ด้านการศึกษาธรรม

การศึกษาธรรม เป็นการเน้นที่ความเป็นผู้สามารถพัฒนาตนเองได้ต่อเนื่องจากระดับที่ผ่านมา คือ เป็นผู้มีคุณธรรมด้านดีเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ก่อนที่จะนำคุณธรรมระดับต่อไปไปปฏิบัติเพื่อคุณงามความดีที่สูงๆ ขึ้นได้ โดยประกอบด้วย การฟังธรรมตามกาล ความอดทน ความเป็นผู้ว่าง่าย การคบหากับสมณะ การ สนทนาศรัทธา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๓๗} มงค. (ไทย) ๒/๑๓๒.

^{๓๘} มงค. (ไทย) ๒/๑๒๓.

การพึงธรรมตามกาล^{๓๙} หมายถึง การพึงธรรมะตามฤดูกาล คือ ในกาลใด จิตสหระคตด้วยอุทัจจะ หรือถูกอกุศลวิตกเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งครอบงำ การพึงธรรมเพื่อบรรเทาวิตกเหล่านั้น ชื่อว่า การพึงธรรม โดยกาล การพึงสิ่งที่ดีมีคุณค่า มีประโยชน์ เป็นเสียงธรรมเสียงมงคล เสียงธรรมย่อมประกอบด้วยคุณความดี แสดงเหตุผลเข้าถึงจิตใจ จับใจ ถูกใจ เป็นเสียงสุภาสิต ขอบธรรม ขอบวินัย และชอบด้วยกฎหมาย ชักชวนให้ผู้ฟังมุ่งมั่นประพฤติปฏิบัติชอบตามกำลังของตน

ความอดทน^{๔๐} หมายถึง การมีขันติหรือมีความอดทน ออกล้นต่อกิเลสต่างๆ เช่น ความโกรธ เป็นต้น ที่มากระทบเข้า เพราะขันติเป็นคุณธรรมช่วยบำรุงกำลังให้แข็งแกร่งแรงกล้า หันหน้าเข้าต่อสู้กับอุปสรรคทั้งหลายและสามารถเอาชนะงานที่ยาก งานหนักและงานใหญ่ได้เสมอ ความอดทนเป็นคุณธรรมสำคัญ เป็นเครื่องประคองจิตใจไม่ให้หือถอย เมื่อประสบความลำบาก ตรากตรำหรือความทุกข์ยาก ให้อดทนต่อสู้ความลำบากตรากตรำไปจนกว่าการงานที่ทำความสำเร็จ รู้รักษาจิตใจให้เป็นปกติ ไม่หงุดหงิดฉุนเฉียวในเมื่อประสบอารมณ์ร้ายยั่วให้เกิดโทสะ ต้องอดทนห้ามใจมิให้แสดงกริยาวาจาหยาบคายออกมาให้คนอื่นเห็น ทำให้น่ารัก น่าเคารพนับถือ ไม่ยอมแพ้อุปสรรคทั้งภายในและภายนอก เป็นกำลังใจให้สามารถต่อสู้กับกิเลสทั้งหลายให้สงบปราบคาบหมดไป

ความเป็นผู้ว่าง่าย^{๔๑} หมายถึง การเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย หรือ ความเป็นผู้มีความอ่อนน้อม คุณธรรมข้อนี้จึงเหมาะแก่คนทุกวัย จะพึงยึดถือปฏิบัติให้เหมาะสมแก่ฐานะของตน คนว่าง่ายเพราะเห็นแก่ความดี คือ ผู้ที่มีความดี รอคอยอยู่ในส่วนลึกของจิตใจ มุ่งแต่จะไปรับเอาแต่ความดี ตั้งใจฟังคำตักเตือนคำสอนจากผู้อื่น ยินดีรับและทำตามคำตักเตือนและคำสอนตลอดจนรู้คุณของผู้ตักเตือนหรือผู้สอนด้วยดี

การได้เห็นสมณะ^{๔๒} หมายถึง การเห็นสมณะเป็นอุดมมงคล คำว่าสมณะ แปลว่าผู้สงบ ในที่นี้สมณะหมายถึงบรรพชิตหรือนักบวช ที่ได้รับการฝึกฝนอบรมกายวาจาใจ และปัญญา เพื่อดับกิเลสมาแล้วเป็นอย่างดี การได้พบเห็นสมณะหรือคบหาสมณะนี้ เป็นเหตุให้ได้พบเห็นตัวอย่างที่ดีจากการปฏิบัติ จากการศึกษา ค้นคว้า จากการดำเนินชีวิตที่สันโดษ มีกนน้อย กิณน้อย ใช้น้อย ใช้ชีวิตแบบเรียบง่ายของสมณะและทำให้ได้คุณค่าที่มีประโยชน์มากที่สุดให้แก่ชีวิต และย่อมได้รับการอนุเคราะห์จากท่าน

การสนทนาธรรมตามกาล^{๔๓} หมายถึง การสนทนาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นการสนทนาธรรมตามโอกาสและเวลาที่เหมาะสม โดยนำหลักธรรมที่ได้เล่าเรียนศึกษามาเพื่อให้รู้ว่าสิ่งใดเป็นความชั่วจะได้ละเว้นเสีย สิ่งใดเป็นกุศลจะได้ตั้งใจทำให้มาก ตลอดจนการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือประสบการณ์เกี่ยวกับธรรมะ สามารถฟื้นฟูทบทวนและระลึกความจำถึงหัวข้อธรรม ทำให้มีความรู้แตกฉานในวิชาการ สามารถชำระ จิตให้สะอาดไม่หลงอยหิงา มีจิตใจเบิกบาน เฉลียวฉลาดซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิต

^{๓๙} มงคล. (ไทย) ๒/๒๙๒.

^{๔๐} มงคล. (ไทย) ๒/๓๑๒.

^{๔๑} มงคล. (ไทย) ๒/๓๓๒.

^{๔๒} มงคล. (ไทย) ๒/๓๔๒.

^{๔๓} มงคล. (ไทย) ๒/๓๕๔.

การสนทนาธรรมตามกาลที่ควร เป็นอุบายประคับประคองจิตใจให้บุคคลดำเนินไปในทางที่ถูกต้องชอบธรรม สามารถฟื้นฟูพบทวนและระลึกความจำถึงหัวข้อธรรม ทำให้มีความรู้แตกฉานในวิชาการ สามารถชำระ จิตให้สะอาดไม่หลงเหงา มีจิตใจเบิกบาน เฉลียวฉลาดซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิต

ดังนั้นหลักการดำเนินชีวิตด้านการศึกษาศาสนธรรมจึงเป็นอีกแง่มุมหนึ่งของชีวิตมนุษย์ที่จะพึงมี เมื่อวาสนาถึงพร้อมแล้ว บุคคลได้ฟังธรรมตามกาลเวลาที่เหมาะสม มีความอดทนและเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายฟังน้อมกายเข้าไปหาสมณะผู้รู้ผู้แตกฉานธรรมแล้วทำการสนทนาธรรม ซักถามข้อธรรมที่ตนเองได้ฟังมาแล้วแต่ยังไม่เข้าใจได้แจ่มชัดเพื่อขจัดความสงสัยนั้น แล้วนำมาพินิจพิจารณาไตร่ตรองและนำมาประพฤติปฏิบัติจัดได้ว่าเป็นการพัฒนาศักยภาพภาพชีวิตของตนเองอีกระดับหนึ่ง เพื่อมุ่งพัฒนาไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป

๗. ด้านคุณธรรม

คุณธรรม เป็นหลักธรรมที่ช่วยเสริมศักยภาพภายในของมนุษย์ หรือหลักธรรมที่ช่วยเสริมบุคลิกภาพของมนุษย์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น คือ ความไม่ประมาทในธรรม การมีสัมมาคารวะ ความอ่อนน้อมถ่อมตัว ความสันโดษ ความกตัญญู มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ความไม่ประมาทในธรรม^{๔๔} หมายถึง การไม่ดูถูก ยอมรับ นับถือ และยกย่องพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความไม่ประมาทเป็นยอดธรรมประจำใจ เป็นมูลเหตุให้ความชั่วอกุศลธรรมเสื่อมหายไปและเพิ่มพูนความดีกุศลธรรมให้เกิดขึ้นในจิตใจ ความไม่ประมาทนับเป็นคุณธรรมสำคัญที่สนับสนุนความดีให้งอกงาม และทำลายความชั่วร้ายให้หมดไป ตรงกันข้ามกับความประมาทซึ่งเป็นมูลเหตุสำคัญที่จะส่งเสริมความชั่วให้เพิ่มพูนและทำลายความดีให้สูญสิ้นไป

ความเคารพ^{๔๕} หมายถึง การนอบน้อมต่อบุคคลหรือสิ่งที่ควรนอบน้อม สิ่งที่ควรเคารพนับถือ การทำความเคารวะ ได้แก่ การทำความเคารพ ทำความนับถือ การทำจิตใจ ให้เข้มแข็ง ให้เด็ดเดี่ยว ให้หนักแน่น ให้เชื่อถือให้เชื่อฟัง ให้อยึดมั่นในพระพุทธรูปเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในมารดาบิดา และผู้ควรแก่การเคารพนับถือ การเคารพเป็นคุณธรรมเฉพาะของมนุษย์ เป็นยอดดีของมนุษย์อย่างหนึ่ง มิใช่คุณธรรมพื้นหรือขั้นต่ำ แต่เป็นคุณธรรมขั้นสูงสูงจนกระทั่งคนใจต่ำปฏิบัติไม่ได้ พระบางรูปยอมต้องอาบัติ ทหารบางคนยอมถูกขัง คนบางคนบางพวกเสียสมบัติผู้ดี เพราะตัวต่ำไม่อาจทำการวะซึ่งเป็นคุณธรรมขั้นสูงได้ เหมือนคนเตี้ยหยิบเอาของบนที่สูง ต้องฝืนตัวฝืนใจทำ ดังนั้น ท่านจึงจัดการวะธรรมไว้ในชั้นเกือบจะสูงสุดของมงคล

ความประพฤติก่อมนั่น^{๔๖} หมายถึง ความถ่อมตัว ซึ่งต่างจากความเคารพ นิวาตะ คือ ความถ่อมตัว การถ่อมใจของเราลง นิวาตะเป็นการมองความบกพร่องของตัวเอง และปรับใจตัวเองให้เหมาะสมที่จะรับถ่ายทอดความดีจากคนอื่น ความสุภาพอ่อนน้อมถ่อมตน เป็นมารยาททางสังคม ความถ่อมตน เป็น

^{๔๔} มงคล. (ไทย) ๒/๑๗๘.

^{๔๕} มงคล. (ไทย) ๒/๑๙๑.

^{๔๖} มงคล. (ไทย) ๒/๒๒๐.

จริยธรรมที่มีความสำคัญมากในการครองตน การบริหารงานบุคคล การบริหารงานทั่วไป การติดต่อประสานงานและการสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดีนั้น ความสุภาพอ่อนน้อมถ่อมตนเป็นสิ่งที่สำคัญมาก การฝึกฝนตนเองให้มีความถ่อมตน ช่วยพัฒนาบุคลิกภาพให้สุภาพ นุ่มนวล เป็นที่รักของบุคคลทั่วไปและผู้ที่เราได้พบปะสนทนาด้วย

ความสันโดษ^{๔๗} หมายถึง สันโดษด้วยปัจจัยที่มีอยู่ การละความยินดียินดีร้าย ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ยินดีอยู่ในอารมณ์ทั้งปวง โดยความสมมาเสมอมนั้น เชื่อว่าผู้สันโดษโดยสมมาเสมอ ความเป็นผู้มี ความยินดีโดยอาการสมมาเสมอ ยินดี ชอบใจ พอใจ อิ่มใจ จูใจ กับของของตนโดยมีความยินดี ตามมี ตามได้ และตามสมควรพอใจ ชอบใจ อิ่มใจ จูใจ สุขใจ กับสิ่งที่เป็นของๆ ตนก็ได้ มีความพอใจกับสิ่งที่ตนทำมาหาได้ โดยชอบธรรม

ความกตัญญู^{๔๘} หมายถึง การเป็นผู้รู้อุปการะที่ผู้อื่นได้กระทำแก่ตนเอง จัดเป็นพื้นฐานของคนดี จัดเป็นคุณธรรมขั้นสามัญ สิ่งที่ควรกตัญญูสิ่งที่ควรแสดงความกตัญญูกตเวทีแบ่งออกเป็น ๖ ประเภท ได้แก่ ๑.กตัญญูต่อบุคคล ได้แก่ พระพุทธเจ้า ปิตามารดา ครูอาจารย์ และบุคคลอื่นๆ เช่น เพื่อนๆ ที่มีพระคุณต่อเรา ๒.กตัญญูต่อสัตว์ คือ สัตว์ทุกประเภทที่มีคุณต่อเรา ๓.กตัญญูต่อสิ่งของ คือ สิ่งของทุกประเภทที่มีคุณประโยชน์ต่อเรา ๔.กตัญญูต่อสถาบัน คือ สถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ๕.กตัญญูต่อตนเอง คือ รู้จักและมองเห็นคุณค่าของตัวเอง ๖.กตัญญูต่อธรรม คือ รู้จักและเข้าใจถึงความเป็นจริงของสังขธรรม

ดังนั้น ความไม่ประมาทในธรรม การมีสัมมาคารวะ ความอ่อนน้อมถ่อมตัว ความสันโดษ และความกตัญญู นับได้ว่าเป็นศาสตร์การดำเนินชีวิตในด้านคุณธรรมอีกด้านหนึ่งที่ควรนำมาประพฤติปฏิบัติ

๔. ด้านการปฏิบัติตนขั้นสูง

การปฏิบัติตนขั้นสูง เป็นกระบวนการปฏิบัติอันเป็นมรรควิธีหรือหนทางแห่งการเข้าถึงเสรีภาพอย่างแท้จริงทั้งกายและใจ โดยประกอบด้วยหลัก ๔ ประการ คือ การบำเพ็ญตบะ การประพฤติพรหมจรรย์ การเห็นแจ้งในอริยสัจ และการรู้แจ้งซึ่งพระนิพพาน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การเผาผลาญบาป^{๔๙} หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องเผาผลาญบาป ชื่อว่า ตบะ ธรรมที่ชื่อว่า ตบะ เพราะอรรถว่าเผาผลาญซึ่งธรรมทั้งหลายอันลามก, ขันติ ชื่อว่า ตบะศีล ชื่อว่า ตบะกัมมีการเรียนพระพุทธพจน์เป็นอาทิ ก็ชื่อว่า ตบะ หลักแห่งการบำเพ็ญความเพียรเป็นหลักปฏิบัติเพื่อเผาผลาญขันธ์โลภะให้หลุดพ้นออกไปจากใจนั้นมี ๒ ประเภท คือ ๑.แบบค่อยเป็นค่อยไป (สัลলেখะ) เป็นการฝึกกิเลส โดยการปฏิบัติแบบค่อยเป็นค่อยไป ค่อยๆ ขัดเกลากันไป ๒.แบบหักโหมรุนแรง (ธุดงค์) เป็นการเผาผลาญกิเลสที่หักโหมรุนแรง เด็ดขาดเป็นการปฏิบัติอุปนิสัยได้รวดเร็วฉับพลัน ผู้ปฏิบัติต้องมีความอดทน ความพากเพียร มีกำลังใจ มีความ

^{๔๗} มงค. (ไทย) ๒/๑.

^{๔๘} มงค. (ไทย) ๒/๒๗๐.

^{๔๙} มงค. (ไทย) ๒/๓๕๗.

กล่าวหาญที่สูงมาก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแนวปฏิบัติสำหรับภิกษุ สำหรับฆราวาสก็เลือกปฏิบัติไปตามความเหมาะสม การบำเพ็ญตบะแบบหักโหมเรียกว่า ธุดงค์วัตร

การประพาสพรหมจรรย์^{๕๐} หมายถึง การประพาสเพื่อความบริสุทธิ์หมดจดแห่งชีวิต ชื่อว่า พรหมจรรย์มี ๑๐ อย่าง ด้วยสามารถแห่งทาน เวทย์ยาวจจะ เบญจศีล อัปมัญญา เมถุนวิริติ สทาร์สันโดช วิริยะ องค์อุโปสถ อริยมรรคและศาสนา พรหมจรรย์ทุกชั้นจะตั้งมั่นอยู่ได้ต้องอาศัยการฝึกสมาธิเป็นหลักพื้นฐานและพัฒนาคุณภาพชีวิตให้สูงขึ้นโดยการยึดหลักศีล สมาธิ ปัญญา

การเห็นอริยสัจ^{๕๑} หมายถึง การเห็นแจ้งในความจริงอย่างสูงสุดหรือการเห็นความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ซึ่งมีเห็นความทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค อริยสัจ ๔ นี้มีความเป็นเอกภาพอยู่ในตัวแล้วคือมีความสมบูรณ์พร้อม ไม่ขาดไม่เกิน จะตัดออกไม่ได้ เพราะเป็นธรรมที่ต้องใส่ใจการปฏิบัติถึง ๔ ประการ คือ ธรรมที่ควรกำหนดรู้ (ทุกข์) ธรรมที่ควรละ (สมุทัย) ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง (นิโรธ) และธรรมที่ควรทำให้เจริญ (มรรค) ดังนั้น ถ้ามองโดยภาพรวมแล้ว อริยสัจทั้ง ๔ ประการนี้ก็คือการสอนให้มองเห็นความเป็นไปของสรรพสิ่งว่าอยู่ในอำนาจของเหตุและผล

การกระทำนิพพานให้แจ้ง^{๕๒} หมายถึง การทำให้แจ้งซึ่งทุกข์นิโรธ เป็นการทำให้ประจักษ์แจ้งบรรลุถึงภาวะดับทุกข์ พุดง่าย ๆ ว่า เข้าถึงภาวะที่แก้ไขปัญหาค้นคว้าได้เสร็จสิ้นแล้ว บรรลุถึงจุดหมายที่ต้องการสูงสุด และเข้าถึงภาวะที่เป็นอิสระปลอดโปร่งอย่างแท้จริงและโดยสมบูรณ์บริบูรณ์ คือ ภาวะแห่งพระนิพพาน ดังนั้น นิพพานจึงเป็นสภาวะที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวง ดับภพ ดับชาติ ตัดขาดจากสังสารวัฏ คือ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

จะเห็นได้ว่า การบำเพ็ญตบะ การประพาสพรหมจรรย์ การเห็นแจ้งในอริยสัจ และการรู้แจ้งซึ่งพระนิพพาน หลักธรรมเหล่านี้นับได้ว่าเป็นของการปฏิบัติตนขั้นสูงในการดำเนินชีวิต หากชีวิตของบุคคลมีวาสนาสามารถปฏิบัติตามหลักมกคธรรมเหล่านี้ได้ นับได้ว่าเป็นการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐยิ่ง และเป็นศาสตร์การดำเนินชีวิตที่ยากนักที่มนุษย์ปุถุชนผู้หนาด้วยกิเลสจักปฏิบัติตามได้

๙. ด้านผลสูงสุดในพระพุทธศาสนา

ผลสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ เป้าหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ เป็นเป้าหมายที่คนทุกคนควรเข้าถึงให้ได้ เพราะว่าเป็นเป้าหมายที่เต็มไปด้วยเสรีภาพจากเครื่องเศร้าหมองใจทุกประการ โดยประกอบด้วย ความมีจิตไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม จิตไม่เศร้าโศก จิตปราศจากธุลี จิตเกษมจากโยคะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

จิตไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม^{๕๓} หมายถึง ความที่จิตไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม ๘ ประการ ซึ่งมีความสุขหรือทุกข์ และมีสรรเสริญหรือนินทา เป็นต้น คือ จิตอันโลกธรรมให้หวั่นไหวไม่ได้ ไม่มีความยินดียิน

^{๕๐} มงคล. (ไทย) ๒/๑.

^{๕๑} มงคล. (ไทย) ๒/๓๙๖.

^{๕๒} มงคล. (ไทย) ๒/๔๐๗.

^{๕๓} มงคล. (ไทย) ๒/๔๒๒.

ร้ายในอารมณ์ทั้งที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ฉะนั้น การพิจารณาเห็นความจริงหรือสัจธรรมของความเสื่อม ๆ ต่างที่เกิดขึ้นในชีวิต เช่น เสื่อมยศ เสื่อมลาภ เป็นต้น ก็จะเป็นผลดีต่อการทำให้คุ้นเคยและเมื่อประสบพบเจอเข้าจริง จิตใจก็จะไม่หวั่นไหว มีความมั่นคง แต่ในความหมายที่แท้จริงในมงคลข้อนี้ จิตที่ไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม ๘ นั้น ท่านหมายถึงเฉพาะจิตของพระอรหันต์เท่านั้น

จิตไม่เศร้าโศก^{๕๔} หมายถึง จิตที่อยู่ในชั้นโลกุตรภูมิ หรือเป็นบทธรรเสริญคุณของจิตที่บรรลุนิพพานแล้ว เป็นจิตที่ไม่โศก คือ จะไม่มีความโศกเศร้าเสียใจใดๆ เกิดขึ้นได้ จิตไม่เศร้าโศก เป็นจิตของอริยชนผู้บรรลุนิพพานแล้ว หลุดพ้นแล้วจากสิ่งที่รัก สิ่งที่ยินดี หยุดความใคร่ และหมดความอยากแล้วโดยสิ้นเชิง เพราะฉะนั้น จึงไม่แห้ง ไม่มีโศก

จิตปราศจากธุลี^{๕๕} หมายถึง จิตของอริยชนที่ใสสะอาด ผุดผ่อง เหมือนกระจกที่ปราศจากฝุ่นละอองมาจับให้ขุ่นมัวประอะเปื้อนเป็นการแสดงให้เห็นลักษณะจิตในชั้นโลกุตรภูมิอีกด้านหนึ่ง เพราะจิตในชั้นนี้จะมีได้เฉพาะผู้ที่บรรลุนิพพาน หรือผู้ที่เรียกว่า พระอรหันต์เท่านั้น จิตปราศจากธุลี เป็นจิตซึ่งหมดกิเลสแล้ว ทั้งกิเลสอย่างหยาบ กิเลสอย่างกลาง และกิเลสอย่างละเอียดอย่างหมดจดสิ้นเชิง ไม่มีพื้นกลับเข้าปฐะแต่งจิตได้อีก ทำให้จิตใจสะอาด ผ่องใส ได้แก่จิตของพระอรหันต์

จิตเกษม^{๕๖} หมายถึง จิตเกษมเป็นจิตชั้นยอด คือจิตที่เป็นมงคลสูงสุด ท่านใช้คำว่า เชม หมายถึง ความปลอดภัย พ้นจากภยันตรายทั้งปวง เป็นการสรุปภาวะของจิตในชั้นโลกุตรภูมิ หรือจิตที่เข้าสู่แดนเกษมเป็นอันสิ้นสุดของการดำเนินตามปฏิบัติทางแห่งมงคลในพระพุทธศาสนา การพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อให้เกิดจิตเกษมจากโยคะ คือการพัฒนาจิตให้เกษมหลุดพ้นจากกิเลสภัย บรรลุนิพพาน เป็นบรมธรรม สิ้นสุดการเวียนว่ายตายเกิดและจบสิ้นภารกิจของเกิดมาเป็นมนุษย์

ผลด้านนี้มีสาเหตุมาจากการปฏิบัติตามศาสตร์ดำเนินชีวิตด้านการปฏิบัติตนขั้นสูง เมื่อบุคคลปฏิบัติได้แล้ว สภาวะจิตย่อมไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม จิตย่อมไม่เศร้าโศก จิตย่อมปราศจากธุลี และจิตย่อมเกิดความเกษมจากโยคะ ซึ่งเป็นผลขั้นสูงสุดที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในมงคลสูตรนั่นเอง

๔. สรุป

คัมภีร์มงคลัตถปิณรีจนาโดยพระสิริมงคลาจารย์พระเถระชาวเชียงใหม่ จัดว่าเป็นคัมภีร์ที่อยู่ในชั้นยุคอรรถกถา เพราะผู้แต่งได้นำเอาเนื้อความจากพระไตรปิฎก กล่าวคือ มงคลสูตร จาก ขุททกปาฐะและสุตตนิบาต ขุททกนิกาย สุตตันตปิฎกเล่มที่ ๒๕ มาอธิบายเพิ่มเติม โดยอาศัยเนื้อหาสาระที่เป็นหลักธรรมทางศาสนามาเป็นโครงเรื่องหรือแก่นเรื่อง โดยการเชื่อมโยงไปถึงคัมภีร์อื่นๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกันตลอดถึงบุคคลต่างๆ ในศาสนา โดยมีจุดประสงค์หลักเพื่ออธิบายหลักธรรมคำสอนในมงคลสูตรให้กระจ่างชัดแก่ผู้ที่สนใจใคร่

^{๕๔} มงคล. (ไทย) ๒/๔๓๓.

^{๕๕} มงคล. (ไทย) ๒/๔๔๓.

^{๕๖} มงคล. (ไทย) ๒/๔๕๕.

ศึกษา คัมภีร์มังคลัตถที่ปณีได้มีการจารึกไว้ด้วยอักษรหลายชนิดด้วยกันเช่น อักษรธรรมอีสาน อักษรขอม และ อักษรบาลีเป็นต้น พุทธพจน์ที่ยกมาแต่งอธิบายในมังคลัตถที่ปณีนี้นี้ทั้งหมด ๑๑ คาถา แบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ๑) ภาค ๑ มี ๔ คาถา คือ คาถาที่ ๑ - ๔ ๒)ภาค ๒ มี ๗ คาถา คือคาถาที่ ๕ - ๑๑ รวมกันแล้วมีมังคลทั้งสิ้น ๓๘ ประการ

คัมภีร์มังคลัตถที่ปณีจัดได้ว่าเป็นศาสตร์แห่งการดำเนินชีวิตอีกศาสตร์หนึ่งที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นศาสตร์สำหรับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ออกเป็น ๙ ด้าน คือ ๑)ด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การบูชาบุคคลที่ควรบูชา การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ๒)ด้านการพัฒนาตนเอง ได้แก่ ความเป็นผู้มีบุญอันกระทำแล้วในกาลก่อน การตั้งตนไว้ชอบ พาหุสัจจะ ศิลปะ วินัยที่ศึกษาดีแล้ว และวาจาสุภาสิต ๓)ด้านการทำหน้าที่ทางครอบครัว ได้แก่ การบำรุงบิดามารดา การเลี้ยงดูบุตรธิดา การเลี้ยงดูภรรยา การทำงานไม่คั่งค้าง ๔)ด้านการทำหน้าที่ทางสังคม ได้แก่ การบำเพ็ญทาน การประพฤติดุจธรรม การสงเคราะห์ญาติ การทำงานไม่มีโทษ ๕)ด้านการเสริมสร้างศีลธรรม ได้แก่ การงดเว้นจากบาป การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา ๖)ด้านการศึกษาธรรม ได้แก่ การฟังธรรมตามกาล ความอดทน ความเป็นผู้ว่าง่าย การคบหากับสมณะ การสนทนาธรรม ๗)ด้านคุณธรรม ได้แก่ ความไม่ประมาทในธรรม การมีสัมมาคารวะ ความอ่อนน้อมถ่อมตัว ความสันโดษ ความกตัญญู ๘)ด้านการปฏิบัติตนขั้นสูง ได้แก่ การบำเพ็ญตบะ การประพฤติดุจพรหมจรรย์ การเห็นแจ้งในอริยสัจ และการรู้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ๙)ด้านผลสูงสุดในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ความมีจิตไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม จิตไม่เศร้าโศก จิตปราศจากอภิลิขิต เกษมจากโยคะ เมื่อบุคคลปฏิบัติตามศาสตร์แห่งมังคลธรรมเหล่านี้แล้ว จะไม่พ่ายแพ้ต่อข้าศึกทั้ง ๔ ประเภท คือ ชันธมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร และเทวบุตรมาร ถึงซึ่งความสวัสดิ์เป็นต้น

บรรณานุกรม

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาอุดม ขาตเมธี. การพัฒนาตนตามหลักมงคลของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาเปรียญ, ๒๕๕๖.

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท). มงคลสูตรตีพิมพ์และทศบารมีวิภาค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.

_____ . มงคลตถปิณี(ภาษาบาลี)

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔. กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔.

ลิขิต ลิขิตตานนท์, ยุคทองแห่งวรรณกรรมพุทธศาสนาของล้านนาไทย. เชียงใหม่ : องค์การพุทธ

ศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก, ๒๕๒๓.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร). มงคลยอดชีวิต. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์,

๒๕๑๘.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. สารานุกรมพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร

:โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี). มงคลในพระพุทธศาสนา. พระนคร : โรงพิมพ์ธรรม บรรณาการ,

๒๕๑๑.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). “มงคลทีปนี”. ศิลปกรรมปริทรรศน์. ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑

(สิงหาคม ๒๕๓๘).